

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR O'YINLARINING TURLARI

Do'stova Shaxnoz

Navoiy viloyati Navbahor tumani 4-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlarining turlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Metodika, ta'lim, tarbiya, o'yin, ijodiy, kommunikativ, psixologik muhit, shaxs, rag'batlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlari o'zining rang-barangligi bilan ajralib turadi. O'yinlar o'z mazmuni va tashkil etilishi, bolalarga ta'sir ko'rsatish darajasi, vositalarning turlari hamda kelib chiqishiga ko'ra xilma-xildir. Professor Y.A. Arkin maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlarini quyidagicha tasniflagan:

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlarini D.B. Elkonin o'z navbatida quyidagicha tasniflagan:

- maishiy mavzu syujetiga oid o'yinlar;
- ishlab chiqarish syujetiga taalluqli o'yinlar;
- ijtimoiy-siyosiy syujetli o'yinlar.

Bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni to'g'ri tashkil etish orqali o'yin syujetining ko'lami kengayishi mumkin. Bola maktabgacha ta'lim muassasasiga kelgan kunda ularning o'yinlari faqat oilaviy turmushdagi voqealarni aks ettirsa, mashg'ulotlarda bilim olish, sayrga chiqish, tabiatni kuzatish natijasida o'yinlarning turlari ko'payib, bog'cha, hayvonot bog'i, oshxona, poyezd, sartareshlik, sotuvchilik kabi o'yinlar qo'shib boradi. Bolalar o'yinlarining ko'payib borishi ularning yosh xususiyatlari bilan ham izohlanadi. Bolalar o'sib-ulg'aygan sari ularning o'yinlar syujeti tobora boyib, xilma-xillashib boraveradi.

Bolalardagi ruhiy jarayonlarni takomillashtirishga qaratilgan o'yinlar:

- harakatli;
- intellektual;
- estetik.

2. Texnikaviy o'yinlar:

- san`at o'yinlari;
- qishloq xo'jaligi o'yinlari;
- kasb bilan bog'liq o'yinlar;
- qurilish o'yinlari.

3. Hayotiy-ijtimoiy o'yinlar:

- oila hayotiga doir;
- bog'cha, maktab;

- ijtimoiy hayot bilan bog'liq;
- ijtimoiy-siyosiy o'yinlar;
- 4. Harbiy o'yinlar:
  - “Askar-askar” o'yini;
  - “Dengizchi (matroschi)” o'yini.

5. Dramalashtirilgan o'yinlar:

- teatr;
- kino;
- sirk.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha o'yinlari o'zining mazmuni, xususiyati va tashkil etilishiga ko'ra ikki katta turkumga bo'linadi:

1. Ijodiy o'yinlar.
2. Qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlarni bolalarning o'zlari o'ylab topadilar. Unda oldindan belgilab qo'yilgan qoidalar bo'lmaydi. Qoidalar bolalar tomonidan o'yin jarayonida o'ylab topiladi. Qoidali o'yinlarning mazmuni va qoidasi kattalar tomonidan belgilanadi. O'yin davomida bu qoidalarga amal qilinishi shart.

Ijodiy o'yinlarga:

- syujetli-rolli o'yinlar;
- sahnalashtirilgan o'yinlar;
- qurish va yasashga doir o'yinlar kiradi.

Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan taassurotlari aks etadi. Bunday o'yinlar mustaqil o'yin bo'lib, uning mazmunini ishtirokchilarning o'zlari o'ylab topadilar. Bu o'yinda bolaning erkinligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi va ijodkorlik qobiliyatlari to'la namoyon bo'ladi. O'yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab, o'yinga tatbiq etiladi. Bu bolaning o'yin g'oyasini yaratishida, uning mazmunini tuzib, tasvirlovchi vositalarni tanlashida namoyon bo'ladi. Bolaning tevarak-atrofidagi hayotdan – tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinlarda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir.

Syujetli-rolli o'yinlar o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Rolli o'yinlar bolalarning kuzatuvchanligi, qiziquvchanligini oshirib, bilish doirasini rivojlantiradi. Bola o'z o'yinida borliqni aks ettirib olgan rolining mazmuni bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi.

“Bolalar bog'chasi”, “Maktab” kabi o'yinlar bolalarda do'stlik, o'rtoqlik, burch hissi, jamoatchilik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. Rolli o'yinlarda har bir bola o'zi olgan rolini bajaradi. Masalan, quruvchi, haydovchi, tarbiyachi, enaga, o'qituvchi kabilar.

Syujetli-rolli o'yinlarda bolalar avval katta bo'lmagan guruhlarda 2–3 kishidan bo'lib o'ynaydi. Katta va tayyorlov guruhlarida esa ko'p sonli jamoalarga birlashadi. O'yinda o'rtoqlik munosabatlari shakllanadi. Uch yoshda bolaning o'yinlari yangicha tus oladi. Bola o'z o'yinlarida sekin-asta murakkab bo'lmagan syujetli o'yinlarni o'ynay boshlaydi. Uch yoshning oxiriga kelib, bola rol tanlay boshlaydi ("Men oyisiman", "Men shifokorman" tarzida). Bolalar to'rt yoshga yetganda, syujetli rollar ancha rivojlanadi. Bu yoshdagi bolalar o'z o'yinlarida oila, bog'cha, avtobusdagi voqealarni aks ettiradi. Bola besh yoshga qadam qo'yganda, undagi kuzatuvchanlik yanada ortadi, tafakkuri rivojlanib, bilish doirasi kengayadi. Shu sababli o'yin mazmuni murakkablashib boradi. Xayolning rivojlanishi orqali ertak va hikoya mazmuni bo'yicha o'yinlar o'ynaydi. Katta bog'cha yoshida ijodiy o'yinlar juda yaxshi rivojlanadi. Bu o'yinlarda bolalar o'zlari eshitgan, ko'rgan voqealar, hikoyalar, kitob va boshqa manbalardan olgan bilim, malaka, his-hayajonlarini to'liq qo'llay boshlaydilar.

Uzoq muddat davom etadigan o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlarining yuqori bosqichidir. Katta guruh yoshidagi bolalar o'yinlariga to'g'ri rahbarlik qilinsa, ularning mustahkam jamoasi yuzaga keladi. Rolli o'yinlarda bolalar har xil vositalardan foydalanadilar. O'yin jarayonida ular ba'zi bir narsalarni xohlaganicha nomlab, faraz qilib o'ynaydilar. Masalan, qumni shakar, stulni mashina, danaklarni konfet o'rnida qabul qiladilar. Aks ettiruvchi vosita qancha ko'p bo'lsa, o'yin mazmuni shunchalik boyib boradi. Psixolog J. Piaje o'yinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramzli, ma'noli tasavvur shakllarining tayanchi, degan xulosaga kelgan.

O'yin davomida bola shaxs sifatida shakllanib boradi. Taniqli pedagog olimlarning olib borgan tadqiqotlariga ko'ra, bolalar o'yinlariga har tomonlama to'g'ri rahbarlik qilish orqali ularga o'yinning mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi bolalar o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni, o'yinlarning rivojlanib, takomillashib borishiga ta'sirini ko'rish mumkin.

Bolalar o'yinlarining ikkinchi turkumi qoidali o'yinlardir. Bunga quyidagilar kiradi:

- didaktik;
- harakatli;
- musiqaviy;
- ermak o'yinlar.

Qoidali o'yinlar barcha o'yinlar kabi amaliy faoliyat hisoblanadi. Lekin bolalar belgilangan qoidaga amal qilishlari talab etiladi. Belgilangan qoidalar kichkintoylarda mas'uliyatli bo'lishni tarbiyalaydi. Bola jamoada hamjihat ishlash, atrofdagilar bilan murosada bo'lishga o'rganib boradi. Har bir qoidali o'yinlar o'z g'oyasi va mazmuniga egadir. O'yin davomida qoidalarning to'g'ri bajarilishi "to'g'ri" yoki "noto'g'ri",

“o‘yin qoidasi buzildi”, degan baholar bilan belgilanadi. Bolalar o‘yin vaqtida o‘z-o‘zini nazorat qilishni o‘rganib boradi. Albatta, har bir o‘yin so‘ngida natija tarbiyachi tomonidan muhokama qilinishi, unda qo‘yilgan maqsad, qoida va erishilgan natijalarga e‘tibor qaratilishi kerak. O‘yin so‘ngida qatnashchilarni rag‘batlantirish, faol ishtirokchilarni maqtash – kelgusi o‘yinlarning samarali o‘tishini ta‘minlaydi. Yuqorida aytib o‘tilgan barcha turdagi qoidali o‘yinlar mazmuniga ko‘ra o‘z qoidalariga ega bo‘ladi. Ular quyidagi xususiyatlarga ega:

- o‘yin harakatlari orqali amalga oshiriladigan o‘yin vazifasining mavjudligi;
- o‘ynovchilarning harakat va munosabatlari qoidalar bilan yo‘lga solib turilishi;
- o‘yinda qoida va tayyor mazmunning mavjudligi;
- o‘yinning ta‘lim-tarbiyaviy mazmuni o‘yin harakatlari vaqoidalarida mujassam bo‘lib, ular bolalar uchun mustaqil vazifa sifatida namoyon bo‘lmaydi.

Italiyalik pedagog Mariya Montessori o‘zining pedagogik qarashlaridan kelib chiqib bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish, ularni his qilishga o‘rgatish kerakligini ta‘kidlaydi. Bolalarda sensorika va motorikani rivojlantirish kichkintoylarda yozish, hisoblash ko‘nikmasini shakllantiradi. Montessori metodikasining asosiy mohiyati bolada mustaqil faoliyat orqali shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratish va yordam berishdan iborat. Shuningdek, Montessori materiallari kichkintoylarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bolada ichki kuchni rivojlantirish va uning shaxsiy sifatlarini shakllanishiga turtki beradi. Bundan tashqari bolada atrof-muhit to‘g‘risidagi tasavvurlar ham tizimga solinadi. Ta‘lim jarayonida tarbiyachining diqqat markazida kichkintoyning individual va ijtimoiy-hissiy ehtiyojlarini qondirish nazarda tutilishi lozim. Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini kichiklikdan boshlab yaxshilik, oliyanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, aqlidrokli bo‘lish, odob-axloqlilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, so‘zamollik, xushso‘zlik, ilmi bo‘lish kabi xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me‘yori bo‘lib kelgan. Chunki komil insonning ma‘naviyati yuksak bo‘ladi. Yuksak ma‘naviyatga ega bo‘lgan kishi esa o‘z xalqining tarixi, urf-odati, qadriyati hamda an‘analari, madaniyatini chuqur biladi va unga rioya qiladi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta‘lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq bu sohada yangi tizim yaratildi. Ushbu tizim oldiga maktabgacha ta‘lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabga Italiyalik pedagog Mariya Montessori o‘zining pedagogik qarashlaridan kelib chiqib bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish, ularni his qilishga o‘rgatish kerakligini ta‘kidlaydi. Bolalarda sensorika va motorikani rivojlantirish kichkintoylarda yozish, hisoblash ko‘nikmasini shakllantiradi. Montessori metodikasining asosiy mohiyati bolada mustaqil faoliyat orqali shaxsiy

imkoniyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratish va yordam berishdan iborat. Shuningdek, Montessori materiallari kichkintoylarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bolada ichki kuchni rivojlantirish va uning shaxsiy sifatlarini shakllanishiga turtki beradi. Bundan tashqari bolada atrof-muhit to'g'risidagi tasavvurlar ham tizimga solinadi. Ta'lim jarayonida tarbiyachining diqqat markazida kichkintoyning individual va ijtimoiy-hissiy ehtiyojlarini qondirish nazarda tutilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Zaxarash, T. O'qituvchilar malakasini oshirish mazmunining zamonaviy yangilanishi / T. Zaxarash // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№ 12. S.74
2. Svatalova, T. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini baholash bo'yicha qo'llanma / T. Svatalova // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№1. S.95.
3. Xoxlova, O.A. O'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish / O.A. Xoxlova // Katta o'qituvchining qo'llanmasi - 2010. - № 3.- B.4.
4. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi 595-sonli Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standarti" 802-sonli Qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlashga bosqichma-bosqich o'tish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 999-sonli qarori
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 9 martda "Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 132-son Qarori
8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2020 yil 27 martda 54-son buyrug'i asosida qabul qilingan "Ilm yo'li" variativ dasturi. 6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-mayda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi"
10. 2019 yil 13 mayda "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 391-sonli Qarori